

tennünk. – Mint már eddig is láttuk, Voltaire esetében jó néhány következetlenséget találhat a figyelmesebb szemlélő. Nézzük a következő állítást: „*valószínű, hogy egy nálamnál hatalmasabb lény teremtménye vagyok, tehát ez a lény örök időktől fogva létezik, tehát mindent ő teremtett, tehát ő maga végtelen*”. (165. o. – kiemelések B. J.) A *tehátok* – mint következtetési formulák, sajnos, itt, úgy tűnik, nem érvényesek. Abból ugyanis, hogy egy nálam hatalmasabb lény teremtménye lennék, nem következik, hogy ez a lény örök stb. Abból, hogy valakinek a teremtménye vagyok, következhet, hogy az előttem volt, esetleg magasabb rendű, mint én vagyok, de a Voltaire által megadott sajátságok bizonyosan nem.

Minden „skolasztikussága” mellett (ami egyébként a fogalmi apparátust – de semmi esetre sem a problémákat – illetően Descartes-nál még sokkal egyértelműbbnek tűnik) Voltaire ismeretelmélete mégis újkori. Istent ugyan a világban való rendből, célból, okságból felismerhetem, de hogy kicsoda-micsoda ez az Isten, milyen tulajdonságai vannak, azt már nem tudom megállapítani. „*De amikor arra kerül a sor, hogy megállapítsuk és megvitassuk e bizonyítottan létező lény attribútumait, már egészen másról van szó*.” (170. o.) Sőt, Isten ugyan e világ oka – „*Létezem, tehát valami létezik*” (166. o.) –, de ez az ok nem ismerhető meg. Ez az, amit a skolasztikusok úgy gondoltak, hogy megismerhetnek filozófiai eszközökkel, egyrészt az ész istenképiségére hivatkozva, másrészt Szent Pál kijelentésére utalva, miszerint Isten a természet alapján is felismerhető – annak ellenére, hogy Szent Pál nagyon is „felvilágosodottan” hirdeti, hogy Isten titaiba ember saját erejével nem hatolhat be (vö. RÓM. I. 18–22, vmint 1 KOR 2, 14). A felvilágosodásnak éppen ez az egyik problémája: Isten gondolható (*felismerhető*), rá lehet jönni, hogy van, illetve „*kell valaminek lennie*”, de nem *megismerhető*, azaz nem tudjuk saját megismerési kapacitásunkkal megismerni Istent, Isten tulajdonságait. A felvilágosodás talán legjelentősebb filozófusa, Kant a TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban éppen azt bizonyítja, hogy a tiszta elméleti ésszel ugyan gondolható Isten léte, az emberi szabadság és a lélek halhatatlansága, de ezek nem ismerhetők meg a teória segítségével (Vö. ehhez az episztemológiai elvhez például A TISZTA

ÉSZ KRITIKÁJA második kiadásának előszavát XXVI.) Úgy is mondhatjuk, az emberi ész túl kevés ezek megismeréséhez: a jelenségeket ugyan megismeri, de nem jut el a dolgok lényegéig, magukhoz a dolgokhoz. Mindezt ugyan Kant önti majd szisztematikus alakba, de már Voltaire megsejti: „*Isten nem tartozik az általunk ismert okok sorába; megteremthette a szellemet és az anyagot anélkül, hogy maga akár szellem, akár anyag volna; egyikről sem mondhatjuk, hogy belőle származik, hiszen teremtette őket. Isten tulajdonságait nem ismerem, ez igaz; inkább megállok, semmint hogy eltévelyedjem; a Teremtő létezése bizonyított a számomra, ami azonban az attribútumait és a lényegét illeti, azt hiszem, bizonyítottan tekinthetem, hogy ezeket nem lehetek képesek felfogni*.” (171. o.)

Értelmünk korlátozottsága Voltaire-nak újra meg újra visszatérő problémája: szerinte az ész matematikai teljesítőképessége nem végtelen. (382. o.) Kognitív kapacitásunk „matematikailag” talán véges, de nem úgy és azért, ahogy Voltaire állítja. Ugyanis Voltaire csak a tudatteljesítmény korlátait hangoztatja, ami a gondolkodási sebesség és az összetett (externális) struktúrák megragadásainak végességét jelenti, de nem azt, hogy a megismerés lehetőségei korlátozottak lennének. Márpedig ezek a lehetőségek nagyon is lehatároltak mind genetikus, mind inherens strukturális okokból. – Voltaire után kétszáz évvel még mindig az emberi megismerést, tudatot kutatjuk; a tudat filozófiája ma is virágkorát éli, és napjainkban sem dicsekedtünk azzal, hogy átfogóan ismernénk kognitív kapacitásunkat, megismerésünk erejét és határait.

Boros János

A SÍKSÁG ELEFÁNTJA

Dr. Székács István: *Pszichoanalízis és természettudomány*
Párbeszéd, 1991. 216 oldal, 200 Ft

Székács (Schönberger) István kis tanulmánykötetét a szakmai közönség hosszas várakozása és fokozott elvárásai előzték meg, s

a tanítványok unszolására, az ő gondozásuk és részben fordításuk alapján jelent meg. Székács háromszoros értelemben is a magyar pszichoanalízis „enfant terrible”-je. A legnevezetesebb botránykő talán ismert életfordulata, hogy 1950-ben a pszichoanalízis üldöztetése idején a biokémikusi pályát választotta. Ezt sokan a mozgalom elárulásának tartották, mások az „átszapas az ellentétbe” klaszszikus pszichés elhárítómechanizmus aktiválódását gyanították a váltásban, csak éppen Saulustól és a híres ókori szentek példájától eltérően itt nem a legionárius csapatott átmisszionáriusba, hanem fordítva. A másik tényező, ami Székács elszigeteltségét fokozhatta, hogy elméleti építkezéseiben és az analitikus anyag értelmezéséhez már a harmincas évektől fogva gazdagon fel tudta használni Melanie Klein és az angol tárgyrepresentációs iskola koncepcióit (ennek példái a kötet tanulmányain is végighúzódnak), olyan elméletekről van szó, melyekre a hazai szakmai környezet akkor kevesebb, később kifejezettebb bizalmatlansággal tekintett, mikor hitet tett a nagy tekintélyű ellenfél, Anna Freud – a kleiniével ellentétes – felfogása mellett. Ilyen perspektívában Székács orientációja több, mint személyes különvélemény, inkább szakadár álláspont.

A harmadik – s a recenziens nézete szerint a legfontosabb – tulajdonság, ami Székácsot elhatárolja s egyben kiemeli kollégái köréből, az sajátos credoja: a pszichoanalízis egységes és következetesen tudományos (ezen belül is természettudományos) újraalapozásának igénye. A gyakorló analitikus pragmatikus-eklektikus felfogású, egy terápiás eset megértéséhez és feldolgozásához heterogén irodalmi és személyes tapasztalati háttérrel használ fel. Elsőrendű befolyásoló hatása van a kiképző analízis során az önmegértésbe beépült evidenciaélményeknek, a kiképző analitikus attitűdjeinek és elméleti orientációjának. Ezután jönnek az elmúlt száz év alatti a pszichoanalízisben felhalmozott, az esethez felhasználható írások. Közülük senki sem tekinthető biztosan elavultnak – ahogy egy lebontásra érett épületben is találhatók felhasználható téglák, úgy jó ötleteket bárkinél találhatunk. Végül csiszoló tényezőként hatnak a szupervizortól kapott reorientációs szempontok is.

Műdezek alapján az analitikus a lélek-

elemzés tradíciójában tovagörgetett topikai, strukturális, ökonómiai (biológiai), tárgyrepresentációs, interakcionális stb. megértésvázlatok és koncepciótöredékek sokaságából meglehetősen nehezen megjósolható szempontokkal válogat, ahol a szinképet a klinikai elmélet és a metapszichológiai megalapozás ellentmondásai tovább gazdagítják. A metapszichológiai alapok (például kapaszkodási ösztön, Ödipusz-komplexum stb.) „előrefogása” a páciens meghallgatásában bizonyos (reflektálatlan) szelektivitást biztosít, miközben az analitikus a „frontvonalon” tanúsított figyelmének háttérében a terápiás gondolkodáshoz középszintű klinikai hipotéziseket illeszt (például kényszerneurozisz motívációi, elhárítómechanizmusok stb.). Megjegyzendő, hogy egyik orientációs bázis sem nyújt konkrét útmutatást az orvos-beteg dialógus elemi történéseinek kezeléséhez, nevezetesen, hogy a beteg megnyilvánulásai megerősítést vagy konfrontációt, distanciát vagy „meleg elfogadást” érdemelnek-e ki a terapeutaól, esetleg érdemesebb-e akár hosszabb monológokat is elengedni a fulünk mellett, és a páciens következő (releváns) akciójára várni. A lélekelemzés operacionális nehézségeit tovább fokozza a Freud által a dogmatizmus elkerülésére ajánlott „szabadon lebegő figyelem” – mely (szerencsére) nem képes egy pusztán koncepcióimmanens térben mozogni – még kevésbé szárnyalni. És akkor még nem is beszéltünk a fantázia vagy a Székácsot olyannyira foglalkoztató kreativitás helyéről. A gazdag fantázia és egyidejű lojalitás az ösztöntonhoz különösen jellemző a magyar analitikusokra, s ebben Székács sem kivétel, a németek rendszerező alaposága, az amerikai énpeszichológia mondén strukturalizmusa vagy a franciák zabolátlan egyéniessége még nyomokban sem mutatkozik a tanulmányokban. A nemzetközi kitekintés hiányai ugyanakkor hátrányként lepleződnek le, amikor a szerzők teoretikus állásfoglalásokra kényszerülnek.

Visszatérve a lélekelemzés vázolt heterogenitására, ennek egyik lehetséges feloldása az elméleti egységesítés, lingvisztikai, hermeneutikai vagy egyéb alapon, a másik az egyoldalúság módszeres leküzdése a páciens „többszatszornás meghallgatásával”, mint ez a chicagói iskola egyes tagjainál már látható.

Fejtegetéseinkben eddig olyan gondolati közegben mozogtunk, melyben a pszichanalízis specifikus szellemtudományként ismertetik el, s ez az a pont, ahol Székács gyökeresen eltérő álláspontot képvisel. Ha nem is belső tudományfejlődési tendenciák következményeként, de észleli és szóvá teszi az analitikus mozgalom visszasságait, merevségeit. Szeretné, ha kreatív, kísérletező, tudományos szellem újítaná meg az egyes műhelyeket, de őnála a lélekelemzés tudományos érvényesítése következetesen csak természettudományos alapon képzelhető el. Kézenfekvő s érthető, hogy ennek érdekében átértelmezi a freudi életmű egy fontos elágazási pontját, a TUDOMÁNYOS PSZICHOLOGIA TERVEZETÉ-t (ENTWURF EINER PSYCHOLOGIE, 1895) – erről szól a könyv első – legfontosabb – írása. A munkában Freud utolsó kísérletet tett körültektani folyamatok biológiai és idegéletteni megalapozására, a TERVEZET a biológia oldaláról nézve tökéletlen torzó maradt, viszont a bevezetett fogalmak (energia-megszállás, regresszív ingerlefutás, eltolás, konstancia stb.) egy önálló, par excellence dinamikus pszichológia első vázlatát rajzolták meg. Székács nem ismeri el a pszichoanalitikus pszichológia itteni fogantatását, hanem továbbviszi az eredeti freudi szándékot, s miközben elkerüli (vagy inkább átugorja) a biologizmus vagy az ösztönfogalmak kétes rehabilitációját, közvetlenül a kémia és a kvantumfizika felé veszi útját.

A recenzens elképzelhetőnek tartja, hogy a kvantummechanika gyümölcsöző analógiákat tud nyújtani a lélekelemzésnek, de a páciens magatartásának és élményeinek megfejtéséhez a fizikai egyenletek vélhetően még kevesebb segítséget adnak, mint a kategoriális rendszerben közelebb álló, plauzibilisebb magatartásbiológia vagy etológia. Ezt jól dokumentálja Székács kémiai fejtegetéseinek (egyelőre) csillagászati távolsága mindenféle pszichológiai-terápiás anyagtól. Materialista monizmusában Székács veszedelmesen közel kerül ahhoz, hogy affektus, gondolat vagy jelentés igazságértékét saját agyi ingerkonfigurációjában vagy ribonukleinsav-szekvenciájában fedezze fel. Nem kívánjuk követni a szerzőt ezen az úton, csak megemlítjük, hogy a korábban említett következetesség iránti igényét a szellem- és természettudományok múlt század végi szétválása ismeretelméleti

következményeinek átgondolásában is indokoltak tartanánk. Mindez nem változtat azon, hogy Székács elméleti szándékát grandiózusnak, gondolatkísérleteit helyenként heroikusnak tartjuk, s folytatást, kidolgozást várjunk, de vállalkozásához sikert csak fenntartásaink megőrzése mellett kívánhatunk.

A legérdekesebb dolgozatok többnyire a klinikai esettanulmányokhoz kapcsolódnak (kreativitás elemzése, lidércnyomás-analízis, háborús élmények hatása a percepcióra stb.), ezeket szerencsére még nem zavarják meg termodinamikai megfontolások. A fordítások jól illeszkednek a magyar nyelvű írásokhoz. Ugyanakkor hiányosságokra is rá kell mutatnunk: a tanulmányok sorrendjét a recenzens számára ismeretlen törvényszerűség determinálta, ezenkívül jó lett volna, ha egy pályatárs vagy tanítvány értő elő- vagy utószava eligazítja a szakmabeli vagy érdeklődő laikus olvasót, s nemcsak életrajzi részletekben. Indokolt lett volna tárgyszókatalógus vagy magyarázat, elsősorban Melanie Klein fogalmatárához – ne felejtjük el, hogy nem Freud-írásról van szó, ahol a szerző minduntalan újrafogalmazza, sőt bővülő jelentésárnyalattal látja el a már ismerős kategóriákat –, a szikár (tudományos!) tárgyalásmód miatt jó néhány analitikus szakkifejezés bővebb kifejtést igényelt volna.

Csorba János

KRITIKAPÁLYÁZAT

„AZT HITTEM, HOGY JÓKEDVEM VAN”

Vízöntő: *Gitania express*
Hungaroton SLPD 18 200

A népzenei mozgalom szemmel láthatóan válságát éli. Az autentikus stílus, a „tisza forrás” jellegű zenei iparművészet, a citerazenekepek és a táncmuzsika egyaránt kifáradóban vannak, és elveszítették azt a szellemi többletet, amivel 1970 táján kirobbanó erővel ragadták magukkal a fiatalokat. Ez a